

ESCENA ABERTA

Cándido Pazó

A piragua

EDICIONS

LAIOVENTO

A PIRAGUA

Cándido Pazó

ESCENA ABERTA

A piragua

CÁNDIDO PAZÓ

EDICIÓNS LAIOVENTO

Dirección da colección Escena Aberta
Cristina Domínguez Dapena
Francisco Pillado Maior

© Cándido Pazó
© 2009, Edicións Laiovento. S.L
Apdo. 43 / Bertamiráns / 15220 Ames / Galiza / U.E.
Teléfono: + 34 981 887 570
Correo electrónico: laiovento@laiovento.com
Local na Rede: [//www.laiovento.com](http://www.laiovento.com)

I.S.B.N.: 978-84-8487-263-4
Depósito Legal: C 2402-2009

Impreso por Gráficas Sementeira, S.A. / Noia / Galiza
Impreso en papel ecolóxico.

Este libro non poderá ser reproducido, nin total
nin parcialmente, calquera que for o medio empregado,
sen o permiso previo do editor. Reservados todos os dereitos.

HOMES EN CRISE

De todos os misterios o máis enorme segue sendo o do corazón humano. ¿Que pasa pola cabeza dun home que lle pega á súa muller e a mata? ¿De onde procede ese odio e violencia? ¿Cales son as fontes que alimentan o maltrato cotián ou a explosión de ira incontrolada? Dende logo, a violencia entre un home e unha muller rara vez é fría e xeométrica, como o son as deliberacións dos xenerais nunha guerra ou as exactas leis narrativas dos autores de novela negra. Ao contrario, esta é unha violencia cálida, producida por cabezas cheas de malos humores, acumulados talvez durante anos de resentimento, acaso dende unha infancia remota nunha familia que non soubo ou non puido educar doutro modo...

Un home mata a súa muller: esa noticia antes ía baixo o rótulo da sección “sucesos” e o titular acostumaba rezar “crime pasional”. Hoxe a noticia sitúase baixo a máis respectable cabeceira da sección “sociedade” e o titular afirma “violencia de xénero”. Cambiamos a visión. ¿Ata que punto o fenómeno que se esconde cambiou tamén ou segue sendo o mesmo? ¿Estará a roda da mala fortuna repetindo o seu eterno *Ritornello* ou estamos ante algo novo, produto das peculiares condicións das sociedades contemporáneas?

Nunha sociedade tradicional supoñíase que cando unha muller desafiaba as convencións sociais e, antes que ningunha outra, aquela que lle esixía obedecer ao seu marido ou pai, esa desobediencia podía desencadear o mecanismo da *vendetta*, da vinganza pola ofensa que esa muller realizaba polo mero feito de afirmar a súa vontade.

Pero nada de banal ten esa afirmación da propia vontade por parte das mulleres. Ao contrario, resumía e expresaba o tránsito dunha sociedade na que o que importaba era a tribo, o clan ou –a súa expresión máis recente– a familia, a unha sociedade individualista, na que todos, con independencia do sexo co que naceran, queren realizar os seus desexos de autonomía e realización persoal.

Montescos e Capuletos: a lóxica que violan os amantes na obra de Shakespeare é a de dúas familias de importancia que se odian e que por tal transgresión merecen, en efecto, a morte. Na Italia medieval, como nos conta Burchkardt, o historiador suízo, a violación era castigada non en nome da violentada senón en nome da familia que por medio dese acto inicuo era ofendida. Pero hai que saber que tamén hoxe certos exércitos programan violacións en masa como modo de castigo e para causar o temor das poboacións...

Unha das miñas historias preferidas da Italia renacentista é a do príncipe Carlo Gesualdo de Venosa, autor dalgúns das composicións musicais en honra da súa amada máis fermosas. Eses madrigais alcanzan alturas conmovedoras, cheas dun sentimento moi fondo e realmente dignas dun grande espírito. A sorpresa é saber que foron escritos despois de que o príncipe matara tanto á súa amada como ao amante dela, que foron sorprendidos in fraganti.

Pero ¿que sucede cos crimes da violencia de xénero de hoxe? Os xornais traen, cada día, noticias acerca dunha nova morte ou agresión. Esas noticias indícanos algo acerca da nosa cultura, tráennos unha mensaxe que debemos saber entender, e que talvez non é fácil de descifrar. Cando un intenta explicarse a sucesión pautada deses crimes non pode deixar de percibir que estamos ante unha violencia sacrificial, así que parecería natural acudir a unha lóxica similar, aínda que non entendamos ben ante que altar se produce esa ofrenda de horror.

Á fin e ao cabo, o grande historiador francés Georges Duby denominou o pasado século XX como o “século das mulleres” co fin de intentar suxerir que, de todos os cambios enormes que ese século tivo ocasión de contemplar –o éxito

e o declinar das revolucións socialistas, a aparición do estado de benestar e a sociedade de consumo— ningún se compara coa enorme transformación que sufriu a condición feminina.

O dereito ao voto, ao divorcio, a pílula anticonceptiva, a incorporación ao traballo, a liberación sexual, a gañada presenza pública dos homosexuais —que, como mostrou Marvin Harris, está asociada á liberación da muller—. Todo iso marca unha mutación da que talvez non somos conscientes. É un cambio antropolóxico de proporcións case cósmicas. As mulleres accederon a un novo modo de ser.

É o equivalente de xénero do que Kant definiu como o trazo característico da Ilustración: o paso da minoría á maioría de idade; da condición de súbdito á de cidadán. Talvez conveña lembrar neste punto, e á vista tamén da desmemoria interesada, que, en España, ata os anos sesenta, as mulleres tiñan que pedirlle ao seu marido ou pai permiso para ter unha conta bancaria propia ou para exercer determinadas profesións.

Tomemos esta hipótese. *Os homes matarían porque están perdendo o control*. Esa sería a explicación máis plausible, o denominador común que agruparía a diversidade de casos que é posible encontrar na realidade. Nun ou noutro punto da xeografía física, máis alá das diferenzas de idade ou medio social, o que expresaría a violencia masculina é, de modo paradoxal, a súa debilidade acabada de descubrir. Unha debilidade que non é localizada, continxente, individual senón, precisamente, de xénero.

Non é, naturalmente, que un deba crer esa épica masculina que vería en cada home un exemplo de guerreiro presto a vencer ou morrer. Nunha das sociedades máis militaristas que coñeceu a historia, Esparta, as nais dos guerreiros, colaboradoras necesarias do espírito da súa patria, cando estes partían para o combate instábanos a volver “co escudo ou sobre o escudo”, isto é, vitoriosos ou mortos. Pero xa Arquíloco o extraordinario poeta do período arcaico, o máis belicoso e rudo, foi expulsado de Esparta porque, ante tal dilema, afirmaba graciosamente “¿Que me importa o escudo? ¿que o leve o demo! / e logo mercarei outro que non lle desmereza”.

Pero é certo que nunca antes puido divisarse unha derrota da supremacía **institucional** masculina. Agora podemos chegar a imaxinala. Podemos chegar a imaxinar un mundo de sexos equipotentes, onde os roles non estean xa tan marcados ou no que, en todo caso, non exista ningún límite institucional para as mulleres. Un mundo no que nas obras, nas minas, nos consellos de administración e nos cargos directivos, no seo da familia e nas formas de ocio, as mulleres non teñan máis coutos vedados que os que elas mesmas queiran poñerse. No que fai referencia a eses “teitos de cristal” é de supoñer que poderán atravesarse en calquera momento...

En todo caso, é patente a crise da masculinidade. Todos os espellos e os referentes nos que os homes se miraban están caendo un tras outro. Aínda hai pouco os varóns que foron educados nas películas de vaqueiros –na poética do home só ante o perigo– ou nunha ética estoica de posguerra podían aínda compoñer unha imaxe de si mesmos recoñecible e asumible nunha virilidade estandarizada. Hoxe ese lugar parece estar progresivamente baleiro.

Claro que os modelos de masculinidade seguen rexendo. Non cabe dúbida de que os roles sexuais que establecen a virilidade seguen constituíndo un feito social de masas, e que se reproducen, con novas formas, con extrema facilidade. Pero teñen que adaptarse a un novo contexto de redefinición no que a identidade dos homes, como outras formas de identidade, ten que volverse máis fráxil e débil, máis flexible e lábil. Os homes, por exemplo, necesitan ser máis sensibles e humorísticos, expresar a súa condición masculina a través de novas formas.

Porque os roles sexuais están definíndose de modos cada vez máis ambiguos e alí onde as mulleres van conquistando novos modos de ser, os homes van tendo cada vez máis dificultades para ter unha versión sólida de si mesmos. A póla que se alimenta das fantasías masculinas de sempre segue estando aí, pero esa forma de actuar aparece cada vez máis como parodia. O cambio do contorno é de tal calado que ese tipo de home só pode ter éxito nas clases máis marxinais ou en subculturas reducidas.

Nalgún momento da súa magna obra *Masa e poder* asegura Elías Canetti “A máis segura e a miúdo a única posibilidade para unha masa de conservarse é a existencia dunha segunda masa coa que compararse”. Dende logo, homes e mulleres non se enfrontan entre si como pobos estranxeiros –para usar a figura de Cesare Pavese– pero ao que estamos asistindo é á disolución destas dúas masas tomadas como segmentos duros. En que consista a identidade masculina ou a feminina é cada vez asunto máis vago e discutible. A época en que vivimos non ama as definicións fixas e tende a disolver toda rixidez en beneficio dos ideais de autonomía e realización persoal.

Esa crise da masculinidade pode chegar a crear angustia identitaria nalgúns homes, ultrapasados polos acontecementos e que non conseguen chegar a dominar os códigos das novas formas de relación entre os sexos. Esas relacións xa non poden estar baseadas nos antigos modelos de dominación e superioridade masculinas.

O protagonista de *A piragua* pertence a esa clase de homes. El vén dun mundo no que unha cousa era unha cousa, e outra cousa, outra cousa. Un mundo de convencións rixidas no que intuitivamente cada membro da comunidade sabía que era o que estaba ben, e que barreiras ou fronteiras non debían traspasarse. “Os garaxes non son para as piraguas, hostia”, exclama nun momento o personaxe central do drama, un home que non sabe convivir coa ambigüidade dos tempos nos que lle tocou vivir.

Ese home ten unha violencia que dirixe contra a súa muller. Pero esa violencia, cremos entender, provén de que el non entende. Talvez ese home quere a súa muller, pero está encerrado na súa angustia e temor. O que a el lle ensinaron era que as cousas eran dun modo, e que así era como debían seguir sendo. Pero o mundo cambia, e velaí está esa parella nova que fai teatro e os seus amigos que viven doutra maneira, e que funcionan cunha liberdade para a que el non está preparado. Iso é desconcertante.

Ese home talvez está curtido pola traxedia. Non é un indiferente. O seu odio e mal humor nace da incompreensión, e

do temor. ¿Que quere a miña muller? ¿Que cousas se lle ocorren? ¿Acaso pretende distanciarse del, traballar, desatender a casa? Despois daquilo que pasou, da nosa nena que morreu, e con ela unha tarefa e unha ilusión, talvez ela está cambiando, pero eu non o entendo, nin o admito, nin o quero admitir. ¿Para iso traballo?

Ese home convive coa súa muller, pero é incapaz de poñerse na súa pel, de facer ese exercicio de empatía que nos permite acceder aos problemas e á visión doutros seres humanos. Así que ese ser ponse, dalgún modo, fóra da esfera á que un ten acceso. E iso atemoriza. Para entender o outro –e tamén a outra– hai que ter capacidade de imaxinación, hai que saber intuír. Un ten unha muller, ou un home, e non pode limitarse a afirmarse ante el nunha loita polo recoñecemento inacabable e fatigosa. Tampouco pode depositarse como algo acabado fronte a outro obxecto acabado. Ao contrario, amar é amar o outro como é, na súa diferenza e peculiaridade, e seguilo, talvez, nos seus cambios...

Pero lembramos o pequeno apólogo chinés “Suan Tzu soñaba que era unha bolboreta, que soñaba que era Suan Tzu”. Así que talvez é ao revés, e ese home é un produto da imaxinación desa parella. Talvez ese home revela un modo posible de ser, un horizonte que calquera parella pode chegar a alcanzar, inadvertidamente. A incompreensión ábrese demasiadas veces camiño, e moitas delas con espantosa facilidade. Aos silencios sucédennles os momentos de tensión, e o que parecía ser a felicidade vólvese amargura e fel. É un camiño que se percorre demasiadas veces.

Porque non hai que equivocarse. Esta, que podería parecer unha obra obvia, de tese, non o é. Cándido Pazó non é un autor inxenuo, como tampouco é un home inxenuo. El sabe, como todo home e muller despois dunha certa idade, que a vida está chea de equívocos e ambigüidades, e que un non pode quedarse cunha visión de superficie. Así que *A piragua*, tanto no seu texto como na súa dramaturxia, condúcenos a través de alusións moi sutís. As cousas non son o que parecen. E a fineza elusiva coa que conduce a obra está aí para abrírnos a outras posibilidades de lectura e interpretación.

No dito e no non dito. Na sucesión entre a esfera do real e a esfera do actuado, na sucesión entre os códigos dun certo realismo e os da *Commedia dell'Arte* hai un xardín de camiños que se bifurcan e que nos levan a predios inesperados. Talvez non o son tanto como para que non quede a traxedia fundamental: a dun home e unha muller e a súa historia –de amor– frustrada. Vencida pola incapacidade dese home de entender que os tempos cambiaron. E agora xa case nada é o que era.

Antón Baamonde